

УДК 811.111'42

Юровських К. А.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОКОГНІТИВНОЇ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО НЕПОРОЗУМІННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто методологічне підґрунтя дослідження непорозуміння у комунікації в рамках соціокогнітивного підходу. Окреслено основні засади та категорії указанного підходу, що накладаються на ситуацію непорозуміння для встановлення причин її виникнення та засобів подолання.

Ключові слова: соціокогнітивний підхід, когніція, контекстуальна модель, біосоціальні та соціальні змінні, егоцентричні та кооперативні риси, стратегія, тактика.

Юровських Е. А. Методологические основы социокогнитивной парадигмы исследования коммуникативного недоразумения в англоязычном диалогическом дискурсе. – Статья.

В статье рассмотрены методологические основания исследования недоразумения в коммуникации в рамках социокогнитивного подхода. Очерчены основные принципы и категории указанного подхода, которые накладываются на ситуацию недоразумения для определения причин ее возникновения и способов преодоления.

Ключевые слова: социокогнитивный подход, когнициция, контекстуальная модель, биосоциальные и социальные переменные, эгоцентрические и кооперативные черты, стратегия, тактика.

Yurovskyyh K. A. Methodological foundations of sociocognitive research paradigm of communicative misunderstanding in the English dialogical discourse. – Article.

The article discusses methodological fundamentals of studying misunderstanding in communication within the sociocognitive approach. It defines basic principles and categories of this approach, which are superimposed on the situation of misunderstanding to establish the reasons for its occurrence and ways of overcoming it.

Key words: sociocognitive approach, cognition, context model, biosocial and social variables, egocentric and cooperative features, strategy, tactic.

У результаті широкого розповсюдження між-дисциплінарних наукових розвідок модифікуються провідні напрями дослідження: векторами перетину стають все більш бінарно-опозиційні дисципліни. Відтак когнітологія та соціологія знаходять свої точки дотику, що дозволяє вченим по-новому осягнути комунікативні явища. На перший погляд, ці дисципліни демонструють абсолютно протилежні перспективи вивчення комунікативних феноменів. За своєю суттю когнітологія спрямована на глибинне дослідження імпліцитних, інтеріоризованих ментальних процесів, що супроводжують комунікацію, тоді як соціологія звертається до екстралінгвального, соціального контексту, що впливає на формування світогляду, настанов, протікання комунікації, продукування та інтерпретацію дискурсу. Об'єднувальним елементом цих напрямів є дискурс, у якому матеріалізуються ментальні процеси, реалізується мовленнєва поведінка, стереотипи, упередження, притаманні певним соціальним групам. А отже, лінгвістика задіяна у функції експлікатора заявлених аспектів.

Поява нових парадигм вивчення комунікативних явищ призводить до перегляду результатів попередніх розвідок. Попри те, що комунікативне непорозуміння було доволі широко та глибоко досліджене, нові ракурси розгляду вимагають переосмислення здобутків. До того ж попередні праці у рамках питання непорозуміння в дискурсі не демонструють комплексності, інтегративності та синергії, до яких тяжіє сучасна лінгвістична наука.

Незважаючи на те, що зачатки розвитку соціокогнітивного підходу зафіксовано у 1980-х рр., широкого розповсюдження він набув у 2000-х рр. Перші спроби оформлення цієї парадигми були здійснені психологом А. Бандурою, коли він репрезентував комунікацію за допомогою трикутника для візуалізації внутрішніх взаємозв'язків. Учений запропонував таку трихотомію: поведінка – особистісні фактори (когнітивні, афективні та біологічні) – зовнішнє оточення [1, с. 15]. На його думку, індивідуум є як продуктом, так і продуцентом оточення, відтак утворюючи циркулярну залежність. Ідею взаємопов'язаності індивідуальних та соціальних рис підхопив Т. ван Дейк, котрий і розвинув її у підхід до критичного аналізу дискурсу. Його трикутник виглядає таким чином: «дискурс – когніція – суспільство» та є більш лінгвістично спрямованим порівняно з попереднім [2, с. 219]. Ключовим поняттям є контекстуальна модель як когнітивна модель комунікативної ситуації, що виконує функцію оформлення та адаптації дискурсу до потреб ситуації.

Останнім значним внеском у розвиток цього підходу є розвідки І. Кечкеша, що зосереджуються на рівні індивідууму і вивчають егоцентричні (індивідуальні) та кооперативні (соціальні) риси, притаманні тому чи іншому мовцю [4, с. 42]. Знову ж таки когніція постає вмістилищем всієї цієї інформації, що регулює баланс проявлення зазначених рис у комунікації.

Як бачимо, соціокогнітивна парадигма має певні варіації. Крім того, вона переважно застосовувалась для вивчення публіцистичного, політичного та між-

культурного дискурсу. Метою нашого дослідження є узагальнення методики соціокогнітивного аналізу та накладання її на комунікативне явище, зокрема непорозуміння у діалогічному дискурсі для забезпечення можливості подальшого виявлення причин його виникнення та засобів подолання.

Як уже було зазначено, відомий лінгвіст Т. ван Дейк спроектував свій трикутник комунікації «дискурс – когніція – суспільство», де когніція займає центральне місце [2, с. 219]. Саме когнітивні процеси поєднують людину (її матеріальний дискурс) із навколишнім середовищем (суспільством). Необхідно зауважити, що вся інформація, якою володіє людина, значною мірою суб'єктивізована, адже перцепція відбувається через призму контексту, створеного у мозку людини. У розумінні Т. ван Дейка *контекст* – суб'єктивна ментальна репрезентація, динамічна онлайн-модель [1, с. 16]. Цю репрезентацію він також називає *контекстуальною моделлю*, ключове завдання якої полягає у «ментальному контролюванні адекватної адаптації продукування та розуміння дискурсу до соціального оточення» [1, с. 71]. По суті, вона адаптує смисл до потреб комунікації, що може проявлятися у підборі жанру, стилю, стратегій тощо.

Трикутник Т. ван Дейка та поняття контекстуальної моделі є невід'ємними компонентами вивчення когнітивного підґрунтя у зв'язку із соціальними умовами виникнення та розгортання комунікативних явищ, у нашому випадку – непорозуміння. А тому слідом за Т. ван Дейком виділяємо такі *макрокомпоненти комунікативної ситуації*, як соціум, дискурс і когніція; надалі встановлюємо їх взаємозв'язки, реалізацію у конкретній ситуації з наявним непорозумінням, що оформлюється у контекстуальну модель на когнітивному рівні. Соціальні та дискурсивні структури відображаються у когнітивному інтерфейсі. У результаті всі ці соціокогнітивні категорії та параметри допомагають виявити причини виникнення комунікативного непорозуміння. Продемонструємо реалізацію цих категорій на прикладі діалогічного дискурсу:

Penny: Alright, I heard yes, so<...> okay, here's my question, has Leonard ever dated, you know, a regular girl.

Sheldon: Well I assume you're not referring to digestive regularity? Because I've come to learn that such inquiries are inappropriate.

Penny: No, I meant has he ever been involved with someone who wasn't a braniac?

Sheldon: Oh. Well, a few years ago he did go out with a woman who had a PhD in French Literature.

Penny: How is that not a braniac?

Sheldon: Well, for one thing, she was French. For another, it was literature [7].

У наведеному фрагменті соціум представлений актуальним ситуативним контекстом, тобто

об'єктивною подією – розмовою двох людей. *Соціум* також корелює з особистостями мовців, їх приналежністю до різних соціальних класів. З одного боку, Шелдон – представник наукової еліти, з іншого – Пенні, яка не має освіти та працює офіціанткою. Їх соціальні ідентичності накладають відбиток на сприйняття деяких понять та формування уявлень. У *дискурсивній вербальній взаємодії* комуніканти демонструють відмінні колективні знання та уявлення, що ускладнюють процес встановлення порозуміння. Відтак спродукований дискурс відображає різні *контекстуальні моделі*, у яких репрезентовано поняття *braniac* (розумник). У цьому разі градація інтелектуальної характеристики «розумний» не співпадає у зазначених соціальних класах; як результат – виникнення комунікативного непорозуміння.

Спираючись на загальні соціокогнітивні засади, сформульовані Т. ван Дейком, Р. Водак, автор дискурсивно-історичного підходу, вивчала зв'язок виміру знання та досвіду (фрейми, схеми, скрипти) із продукуванням та інтерпретацією дискурсу, звертаючи особливу увагу на вплив соціальних та біосоціальних змінних (вік, соціальний клас, стать) [5]. Вчена пропонує розглядати генерування та декодування дискурсу як рекурсивні процеси, у яких прослідковується зв'язок з епізодичною та довготривалою пам'яттю та постійне оновлення ментальних моделей (у термінах Т. ван Дейка – контекстуальних моделей) [5, с. 183]. Звідси запозичуємо соціальний компонент у його широкому розумінні, який включає базові змінні, що можуть впливати на перебіг інтеракції.

Для вивчення факторів виникнення непорозуміння у внутрішньо-культурному дискурсі суттєвими є такі *соціальні та біосоціальні змінні: соціально-статусні конфігурації, вік та гендер*. Вони переважно реалізуються у формі стереотипного мислення, колективного знання, спільного знання, соціального контексту тощо. Як правило, за умов асиметрії соціальних змінних підвищується вірогідність комунікативного непорозуміння. Розглянемо на прикладі, як вони з посередництвом когніції можуть спровокувати непорозуміння:

Jimmy Tree: What I missed I discovered four months ago reading Novalis.

Fred is surprised.

Fred Ballinger: You read Novalis?

Jimmy Tree: (playful) Even actors from California, when they're not getting drunk, snorting coke, or hanging out with anorexic models, occasionally read Novalis.

Fred Ballinger: You're right, sorry. I'm an old man and full of prejudices [8].

У цій ситуації непорозуміння провокується наявними стереотипами про певні соціальні класи людей. Репліка голлівудського актора Джиммі, що стосується прочитання творів Новаліса, спанте-

личує Фреда, що не належить до цієї соціальної групи. Останній зазнає когнітивного дисонансу, оскільки його уявлення суперечать спродукованій фразі. Дисонанс проявляється у перепиті частини фрази, що викликала здивування (*You read Novalis?*). Так, Джиммі змушений коригувати колективне знання, сформоване у Фреда, та зводити всю ситуацію на жарт, що врешті призводить до вибачення зі сторони Фреда.

Соціокогнітивний підхід на рівні індивідууму був представлений І. Кечкешем, що характеризується прагмалінгвістичним спрямуванням та базується на холистичному трактуванні комунікації. На його думку, соціальні та індивідуальні фактори урівноважуються, а не протистоять один одному, як вважалося раніше, наприклад, у перспективі позитивізму та соціального конструктивізму. Соціальний компонент корелює із принципом кооперації П. Грайса, проте І. Кечкеш не відводить йому ключової позиції. *Кооперація* перебуває на одному рівні з *егоцентризмом* (проявом індивідуалізму), який постулюється як попередній досвід, наявний у комуніканта [3]. Як зазначає науковець, *людина настільки егоцентрична (як індивідуум), наскільки кооперативна (як соціальна істота)* [4, с. 42]. Таким чином, за І. Кечкешем, продукування та інтерпретація дискурсу здійснюється, зважаючи на попередній особистий досвід разом із кооперативним наміром в актуальній контекстуальній ситуації. Загалом погляди І. Кечкеша базуються на дуалізмі індивідуального та соціального, що демонструє Рис. 1:

Індивідуальна риса	Соціальна риса
увага	інтенція
особистий досвід	актуальний ситуативний досвід
егоцентризм	кооперація
відміченість	релевантність

Отже, у своїх поглядах І. Кечкеш долає панівний антагонізм, поєднуючи, як вважалося раніше, протилежні поняття у комунікації. Загалом індивідуальні та соціальні риси перебувають в інтерактивному зв'язку, оскільки кожна риса – це результат іншої риси. Ці дві групи завжди наявні у комунікативному процесі, лише представлені різною мірою. Переважання чи нехтування тих чи інших рис може призвести до непорозуміння.

Послугуючись методологією соціокогнітивної парадигми, у ситуації непорозуміння розглядаємо соціальний та індивідуальний аспекти, насамперед егоцентризм (активування найбільш помітної інформації для нашої уваги в конструюванні та інтерпретації висловлень) та кооперацію (генерування та формування інтенції, релевантної ситуативному контексту). Вважаємо за потрібне

відстежити реалізацію індивідуальних та соціальних рис, визначених І. Кечкешем (див. Рис. 1) у контексті комунікативного непорозуміння. Згідно з І. Кечкешем проблематична комунікація характеризується більшою схильністю до егоцентризму (тобто індивідуальних когнітивних чинників), що і ставимо за мету перевірити у дослідженні.

Для кращого розуміння застосування соціокогнітивного підходу, запропонованого І. Кечкешем, наведемо фрагмент дискурсу та проаналізуємо його:

Fred Ballinger: Do you remember Gilda?

Mick Boyle: The film?

Fred Ballinger: No, Gilda Black. The Gilda we both were in love with [8].

Непорозуміння виникає через егоцентричні риси, проявлені у здогадці Міка. Чоловік апелює до особистого досвіду та віднаходить найближче для нього значення. Як бачимо, досвід сформував різну відміченість понять: один мовець асоціює власну назву Гільда з фільмом, а інший – із жінкою. Проте будучи невпевненим у своїй здогадці, Мік бажає отримати верифікацію власного розуміння. У цьому разі вкладений та витлумачений смисли не співпадають, тому Фред вдається до коригування розуміння за допомогою заперечення та пояснення, тим самим наближуючи їх розуміння.

До того ж соціокогнітивна парадигма, як правило, включає прагматичний аналіз для виявлення стратегій і тактики тих чи інших мовленнєвих дій, що віднаходимо у працях Т. ван Дейка [2] та Р. Водак [5]. Наше дослідження не є винятком, зважаючи на той факт, що цей аспект досі не був повноцінно вивченим. Таким чином, дисертаційна робота направлена на виявлення інструментарію, застосованого мовцями для запобігання та подолання комунікативного непорозуміння. Зокрема, розмежування стратегій відбувається на основі вживаності (загальною масою мовців чи певним соціальним класом) та ініціації дій (зі сторони адресата чи адресанта). Отже, класичний стратегічний підхід комплементується конверсаційним та контекстуально-когнітивним аналізами.

Як було попередньо встановлено, основним засобом усунення комунікативного непорозуміння є імплементація коригувальних реплік, що поділяються на такі: самокоригування та коригування іншого. Їх застосування різняться залежно від проблеми у спілкуванні та інтенцій комуніканта. Крім того, репліки коригування мають різне вербальне вираження. Для визначення відмінностей у стратегічному опрацюванні непорозуміння необхідне співставлення реплік виправлення з інтенціями мовців. Продемонструємо стратегічний аналіз на прикладі дискурсу:

Jules: Hamburgers. The cornerstone of any nutritious breakfast. What kinda hamburgers?

Brett: Cheeseburgers.

Jules: No, I mean where did you get 'em? MacDonald's, Wendy's, Jack-in-the-Box, where?

Brett: *Big Kahuna Burger* [6].

Учасники діалогу дотримуються глобальної стратегії подолання непорозуміння, проявляючи кооперативні риси, зокрема продуцент застосовує самокоригування для наближення ментальних репрезентацій. Цей уривок репрезентує відмінний вкладений та витлумачений смисли, що відображено у ментальних репрезентаціях, які не співпадають, тому не дають можливості комунікантам порозумітися. Внаслідок вербалізації когнітивного неспівпадіння адресант вдається до коригування розуміння співрозмовника, що зводиться до використання стратегії змістовної акомодатії, а саме тактики контрастування. Ця тактика реалізована за допомогою заперечення *No* з подальшим роз'ясненням змісту, що починається з метакомунікативного маркера *I mean*, який сигналізує представлення власного розуміння.

Таким є дослідження загальноживаних стратегій і тактик. Поряд із ними виділяємо специфічні стратегії, які перебувають під впливом соціальних та біосоціальних змінних, завдяки чому отримуємо більш повну картину в соціальному контексті.

Отже, для здійснення соціокогнітивного дослідження комунікативного явища «непорозуміння» інтегративно застосовуємо результати попередніх надбань у цій сфері. До основоположних засад соціокогнітивного підходу відносимо такі:

– опосередкованість дискурсу та соціуму когніцією;

– контекстуальні моделі як підсвідомий засіб контролю формування та потрактування дискурсу;

– вплив соціальних та біосоціальних змінних на когніцію та, як наслідок, на генерування й інтерпретацію дискурсу;

– дуалізм принципів кооперації та егоцентризму (соціального та індивідуального) на рівні індивідууму;

– прагматичний аналіз застосування стратегій і тактик для наближення ментальних та контекстуальних моделей мовців.

Загалом переваги соціокогнітивного підходу полягають у комплексному розгляді комунікативних феноменів, на відміну від традиційного вивчення лінгвістичної, прагмалінгвістичної, соціолінгвістичної або когнітивної складової частини. Комунікативні явища інкорпорує у собі як індивідуальний (когнітивний) складник, так і соціальний, що вимагають дослідження у їх взаємозв'язку. Таке вивчення можливе завдяки соціокогнітивному підходу. Залучення елементів прагматичного аналізу дозволяє отримати більш повну картину з розумінням мотивів та інтенцій, що стоять за мовленнєвими діями. Надалі вбачаємо розширення рамок застосування цього підходу та використання для інших типів комунікативних явищ.

Література

1. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory / A. Bandura. – Englewood Cliffs ; NJ : Prentice-Hall, 1986. – 617 p.
2. Dijk T. van. Discourse and Context. A Socio-Cognitive Approach / T. van Dijk. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 288 p. [Electronic resource]. – Access mode : <https://drive.google.com/file/d/0B2ZnLBik7OQSNWM0YzhkNTUtODkwNS00NTY2LWJjOTctNGU0NTU0YTUwNjgw/view>.
3. Kecskes I. The Paradox of Communication. Socio-Cognitive Approach to Pragmatics / I. Kecskes // Pragmatics & Society. – 2010. – Vol. 1. – №. 1. – P. 50–73.
4. Kecskes I. Intercultural Pragmatics / I. Kecskes. – N.Y. : Oxford University Press, 2014. – 277 p.
5. Wodak R. Mediation Between Discourse and Society: Assessing Cognitive Approaches in CDA / R. Wodak // Discourse Studies. – 2006. – Vol. 8 (1). – P. 179–190.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Pulp Fiction / dir. by Q. Tarantino. – Miramax, 1994. – 154 min.
7. The Big Bang Theory : [TV series] : The Bad Fish Paradigm / dir. by M. Cendrowski. – Chuck Lorre Productions, 2008. – Season 2, Episode 1. – 22 min.
8. Youth / dir. by P. Sorrentino. – Indigo Film, 2015. – 124 min.